

УДК 37. 036 (09)(477)

Інна Терешко

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У СІМ'ЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ СТАРИЦЬКИХ – ЛИСЕНКІВ)

Розглянуто естетичний напрям виховання в родині Старицьких – Лисенків, представники якої належали до української інтелігенції та були подвижниками культурного життя кінця ХІХ – початку ХХ ст.. Висвітлено роль та особливості впливу сім'ї як соціального інституту на художньо-естетичне виховання дітей; акцентовано увагу на формах та змісті мистецького виховання, які впливали на формування художньо-естетичного ставлення до дійсності, творчих здібностей та образного мислення.

Ключові слова: еліта, художньо-естетичне виховання, мистецтво, музика, література, театр, родина, сім'я, батьки.

Рассмотрено эстетическое направление воспитания в семье Старицких – Лысенко, члены которой принадлежали к украинской интеллигенции и были организаторами культурной жизни конца ХІХ – начала ХХ в. Отображена роль и особенности влияния семьи как социального института на художественно-эстетическое воспитание детей; акцентируется внимание на формах и содержании художественного воспитания, которые влияли на формирование художественно-эстетического отношения к действительности, творческих способностей и образного мышления молодого поколения.

Ключевые слова: элита, художественно-эстетическое воспитание, искусство, музыка, литература, театр, семья, родители.

The author of the article considered the aesthetic direction of education in Starytskyi – Lysenko families. The members of that families belonged to Ukrainian intelligentsia and cultural environment at the end of 19th – beginning of the 20th century. The role and peculiarities of family influence as a social institution upon art and a esthetic education of children were shown; the attention was focused on forms and content of art education that influenced the formation of the artistic and aesthetic relation ship to reality, creativity and imaginative thinking, the development of artistic and aesthetic senses and taste. Particular attention was focused on the role of music art, theater, and literature as important means of teaching artistic and aesthetic culture of the young generation. It was shown that first aesthetic perception of beauty in the surrounding reality happened in the family, the aesthetic taste sand feelings were formed, conditions for mastering art heritage were created, talents of

children were developed.

Key words: *artistic and aesthetic education, art, music, literature, theater, family, parents.*

Соціально-культурна реальність, яку спостерігаємо в Україні характеризується: формуванням нової системи цінностей, особливими відносинами між учасниками культурного процесу, акцентуванням на ролі особистісного, а не колективістського, руйнуванням усталеної культурно-просвітницької мережі закладів естетичного виховання, недостатністю закладів культури для значного числа громадян і т. ін. Ці утворення радикально змінюють, далеко не завжди на краще, ситуацію художньо-естетичного виховання як особливої виховної підсистеми.

Крім того, у реформаторських проектах в системі освіти з кожним роком все менше приділяється уваги (порівняно з економічними і політичними питаннями) художній та естетичній культурі. У стандартах освіти спостерігаємо недооцінку ролі предметів естетичного циклу.

Майбутнє нашої нації залежить від змісту цінностей, світоглядної орієнтації молодого покоління, від того, якою мірою духовність стане основою його життя. Тому в умовах становлення молодого покоління громадян незалежної української держави важливим залишається виховання художньо-естетичної культури особистості, розвиток у неї творчої активності, здатності відчувати і розуміти прекрасне, естетично виявляти себе у всіх сферах діяльності.

Художньо-естетичне виховання передбачає розвиток естетичної, емоційно-почуттєвої і ціннісної свідомості особистості під впливом мистецтва, естетичних об'єктів і явищ реальності. Основними цілями естетичного виховання є: розвиток готовності особистості до сприйняття; засвоєння та оцінка естетичних об'єктів у мистецтві чи дійсності; удосконалення естетичної свідомості; формування творчих здібностей.

Значний внесок у розробку теорії художньо-естетичного виховання зробили Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, Л. Волович, Б. Теплов, Є. Квятковський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Шестакова, К. Ушинський та інші. Роль мистецтва в естетичному розвитку особистості вивчали Б. Лихачов, О. Рудницька, О. Отич, О. Щолокова та ін. Значення родини у художньо-естетичному вихованні особистості розглядали О. Буров, М. Каган, Л. Масол, Н. Миропольська, С. Сисоева, Г. Шевченко та ін.

Основи художньо-естетичного виховання закладаються в сім'ї. У родині відбувається перше естетичне сприйняття прекрасного в природі і навколишній дійсності, формуються естетичні смаки і почуття, створюються умови для оволодіння надбаннями національного мистецтва, музики, побуту, ремесел тощо, виховується потреба створювати навколо себе прекрасне, розвиваються таланти і обдарування дітей.

Сьогодні необхідний всебічний аналіз проблеми художньо-естетичного виховання підростаючого покоління. Корисним може виявитися дослідження родинно-виховного досвіду української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. Вивчення особливостей виховання в сім'ях української інтелігенції кінця XIX – початку XX століття, зокрема родини Старицьких – Лисенків, дозволить визначити сутність і принципові характеристики художньо-естетичного виховання, дасть можливість повному оцінити процеси збереження традицій виховання, а також виявити тенденції, що їх руйнують.

Вивченням ідейно-художніх поглядів, культури, творчості родини Лисенків займалися Л. Архімович, М. Гордійчук, В. Дяченко, О. Іовга, Г. Кісельов, Є. Штейнберг; у родині Старицьких досліджували Л. Барабан, М. Деркач, Л. Ленюк, Л. Сокирко, Ю. Хорунжий, О. Цибанова.

Мета статті – розкрити суть, структуру й засоби художньо-естетичного виховання в родині Старицьких – Лисенків.

Старицькі й Лисенки поріднилися наприкінці 30-х років XIX століття, коли Петро Іванович Старицький одружився з Настасією Захарівною Лисенко. 3 (14) грудня у них народився первісток – Михайло, майбутній письменник, театральний і громадський діяч. Петро Іванович був офіцером, та через хворобу серця у чині ротмістра вийшов у відставку і помер, коли хлопчику виповнилося п'ять років. Настася Захарівна теж померла молодою, тому Михайло Петрович виховувався в родині Лисенків: діда – Захарія Йосиповича, дядька – Олександра Захаровича і опікуна – Віталія Романовича, батька українського композитора Миколи Лисенка. Так, побратавшись ще у дитинстві, Михайло Петрович Старицький і Микола Віталійович Лисенко майже все життя пройшли поруч. Разом вчилися у Київському університеті св. Володимира, збирали по селах і записували народні пісні, доповнювали один одного у творчості [3; 7; 8].

Вдруге роди Лисенків і Старицьких поріднилися, коли Михайло Петрович узяв дружиною Софію Віталіївну Лисенко, рідну сестру Миколи Віталійовича.

Відомих українських культурних діячів М. Лисенка і М. Старицького об'єднували не лише родинні стосунки, а й спільний інтерес до виховання дітей.

У родині Старицьких – Лисенків створювалися умови, які сприяли повноцінному духовному розвитку особистості, формуванню різнобічних художніх, естетичних смаків та інтересів, правильному розумінню прекрасного, вихованню бажання бути не просто споживачем, а людиною активної творчої позиції.

Батьки постійно залучали дітей до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української та зарубіжної культури.

Естетичне виховання дітей базувалося на: цілеспрямованій системі розвитку позитивних емоцій, почуттів; здатності сприймати та оцінювати прекрасне в житті, людині, природі, праці, мистецтві; жити і працювати за законами краси.

В арсеналі родинної педагогіки Старицьких – Лисенків використовувалися найрізноманітніші шляхи розвитку емоційно-естетичної сфери особистості дитини, які формували в юного покоління відповідні уявлення та установки. Естетика повсякденного сімейного життя виступала одним із важливих засобів виховання. Вона включала такі поняття, як естетика зовнішнього вигляду, естетика взаємин між членами сім'ї, естетика поведінки тощо. Тому батьки привчали дітей до порядку: щоб діти були завжди охайними, щоб у їхніх кімнатах було прибрано, щоб у зазначений час вся родина збиралася у їдальні тощо.

Молоде покоління успадкувало від батьків багато талантів, а ті, у свою чергу, зуміли вчасно їх помітити, розвивали і створювали атмосферу до їх проявів. Усі діти Старицьких – Лисенків були музично обдарованими і займалися музикою.

Марію і Людмилу Старицьких музики (грі на фортепіано) навчав Микола Віталійович. «Він вимагав гри ритмічної, вірної, нюансованої, – пригадує Марія Старицька, – Це було добре: грати в нього абияк було не можливо, кожен учень це розумів одразу, і брався якнайкраще до справи. Обтяжений щоденною працею, одривав свої вільні хвилини на те, щоб перекладати на українську мову теорію музики і викладати її своїй старшій сестрі» [7, с. 232].

В атмосфері музики виховувалися і діти Лисенків. Своїм дітям, а їх у сім'ї тоді було четверо, мати (Ольга Антонівна Липська) часто грала улюблені п'єси Чайковського, Шумана і, звичайно, твори Миколи Лисенка. Остап Лисенко (старший син Миколи Віталійовича) почав учитися грати на фортепіано, коли йому виповнилося 6 років: «Щоразу, коли і тепер мої пальці торкаються клавішів і виникають перші звуки, мене на якусь мить охоплює почуття подиву і щастя, яке я відчув багато років тому, вперше сівши за батьків рояль» [2, с. 10]. Можливо, малий Остап відчував особливу енергетику від інструменту, адже за цим роялем його батьком створювалися твори світового значення (опери «Різдвяна Ніч», «Тарас Бульба», «Енеїда», безліч романсів, рапсодій і сюїт), на ньому грали М. Коцюбинський, І. Франко, М. Римський-Корсаков, П. Чайковський. Відчуття подиву та щастя, що охопило хлопчика тієї миті, він проніс через усе життя. Згодом, вже будучи підлітком, він іноді годинами, за відсутності Миколи Віталійовича, сідав за піаніно та імпровізував на мотиви народних пісень.

Найулюбленішою розвагою були родинні концерти, на яких презентував свої твори М. Лисенко. «Вечорами завжди грав нам свої нові твори. Ми, звичайно, слухали з захопленням, але все ж іноді, «дерзали»

робити свої зауваження, Микола Віталійович ніколи не сердився, навпаки, коли наші зауваження були слухні, погоджувався» [3, с. 320–321]. Брат композитора, Андрій Віталійович Лисенко, добре грав на скрипці, тому часто виступав дуєтом із Миколою Віталійовичем. Вони виконували твори Шумана, Бетховена.

Діти Миколи Лисенка отримали вищу музичну освіту і все життя професійно були пов'язані з музикою. Син Остап – музикознавець, очолював Київську консерваторію у нелегкі роки Другої світової війни. Дочка Катерина була піаністкою, а Галина співачкою з прекрасним голосом, Мар'яна – піаністкою та викладачем музики, Тарас грав на багатьох інструментах, працював у нотному відділі бібліотеки Всеукраїнської Академії наук.

У родині Старицьких – Лисенків шанували театр: батьки і діти не пропускали жодної прем'єри. У пору реакції М. Старицький свідомо обрав театр ареною своєї громадсько-культурної діяльності, очоливши трупу, зміцнив її організаційно, створив новий хор і оркестр, обновили декорації, костюми та реквізит, а також подбав про розширення репертуару. Окрім творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Гулака-Артемівського та інших, поставив і власні п'єси – «Чорноморці», «Як ковбаса та чарка, то минеться сварка», «За двома зайцями», «Не судилося», «Утоплена». Трупа Старицького – це самобутня держава, в якій підтримувався національний дух, звучала українська мова, панував український патріотизм, а сама акторська діяльність перетворилася на громадську роботу. Мало не щодня діти бачили корифеїв українського театру, захоплювалися їх творчістю, переймалися їхніми радіощами і болями, успіхами і невдачами.

Театральна атмосфера, що панувала в домі Старицьких мала неабияке значення у вихованні дітей і вирішила їх подальшу долю. Старша донька Марія Михайлівна (1865–1930) змалку виявляла талант драматичної актриси. Згодом С. Русова про неї розповідала: «Маня любила збирати коло себе дітей і оповідати їм про українські казки, та такі страшні, що діти аж очі витріщали. Ми їй забороняли лякати дітей, але розказуючи вона захоплювалася, і страшні примари мимоволі виростали у її творчій фантазії» [4, с. 26]. Поява в Києві театральної трупи Марка Кропивницького, Миколи Садовського і Марії Заньковецької, їхні вистави в театрі Бергоньє, продаж М. Старицьким маєтку на Поділлі і вкладання капіталу в оснащення трупи корифеїв, гастролі Марії і Людмили разом із трупою батька у 80-х роках – усе це справило враження на юну Марію. У двадцятих роках Марія виступала на сцені Першого українського державного драмтеатру і водночас продовжувала викладати у Вищому музично-драматичному інституті ім. Лисенка. Їй було присвоєно звання заслуженого професора і заслуженої артистки України.

Значну увагу батьки приділяли формуванню в дітей здатності до

творчого самовиявлення, що забезпечувало розвиток і вдосконалення мистецьких здібностей. Найулюбленішими розвагами для дітей були домашні вистави. «Микола Віталійович розумів чи відчував ту просту, але глибоку педагогічну істину, що все те, що сприймається дітьми з подихом радості, міцно опановує їх душу» [5, с. 235]. До вистав старанно готувалися: роздавалися ролі, вивчалися тексти, проводилися репетиції, власними руками виготовлялися декорації тощо. Крім власних дітей, у виставах брали участь і діти з інших відомих українських родин (В. Доманицький, Леся Українка). «...На Новий 1884 рік, який, за родинною традицією, зустрічали в господі Лисенків, ставили віршову містерію, написану Людмилою Старицькою» [5, с. 279].

Твір був визнаний батьками змістовним і гарним. М. Лисенко написав до нього музику, що складалася з 5-ти номерів – увертюри, 3-х хорів і мелодекламації. Ролі виконували: Люда – Щастя; Лора (сестра першої дружини М. Лисенка Ольги О'Конор) – Вічність; Лорин брат Ерест – Старий Рік; Оксана Старицька – Коханя; маленька Оля Старицька – гроші. Наприкінці вистави Вічність виносила до глядачів однорічну Галю Лисенко. На виставі були присутні М. Кропивницький і М. Садовський. Прем'єру було визнано успішною. Завданням батьків було не перетворення дітей в акторів, а використання засобів театральновиконавського мистецтва для формування розвинутої, гармонійної, творчої особистості.

Відомі дитячі опери М. Лисенка «Коза-Дерева», «Пан Коцький» та «Зима і Весна», написані на слова Дніпрової Чайки, вперше були виставлені аматорськими силами також на домашній сцені. На думку О. Пчілки, хоча п'єси й були казкового змісту, однак вони виховували дітей українцями [6, с. 108]. Зазначимо, що тут важливим чинником була спільна робота дорослих та учасників театральної самодіяльності. Микола Віталійович, не шкодуючи власного часу, з особливою любов'ю ставився до постановки цих опер. Він брав участь у репетиціях і, як завжди на таких концертах, виконував роль диригента й акомпаніатора. До кожної вистави діти готувалися майже місяць. В організаційній справі багато допомагала Леся Українка, яка виконувала і роль режисера. Остапові Лисенкові виповнилося на той момент усього п'ять років, а спогад про постановку «Кози-Дерева» зберігся в його пам'яті в усій рельєфності: «Леся разом з моєю матір'ю розучувала з нами наші ролі, допомагала шити звірячі убрання, а на самих спектаклях була і режисером і балетмейстером. Клопітна то була справа, де всі дійові особи були ми, діти» [6, с. 303]. Особливим даром Лесі Українки було вміння входити в інтереси дитячого колективу, згуртовувати їх та спрямовувати діяльність на досягнення поставленої мети. За спогадами Галини Лисенко, «щодня ж Леся приходила муштрувати нас, приміряти костюми, повторювати по десять раз найтрудніші сцени, що нам дуже не хотілося. Особливо ж нам

набридало повторювати рухи, а саме за цим Леся дуже слідкувала. Бувало, що нам уривався терпець, і ми втікали, куди попало. Та неблаганний режисер ловив нас, виволікав з-під канапи або з-під якоїсь шафи і становив кожного на своє місце» [6, с. 293]. Вистави мали успіх, і їх почали ставити деякі просвітні організації (особливо «Козу-Дерезу»).

Таким чином, одним із найефективніших педагогічних засобів формування ціннісних орієнтацій дітей у родині Старицьких – Лисенків був домашній театр, що мав силу емоційно-почуттєвого та ідейно-художнього впливу. Це створення умовної реальності, в якій діти вчилися визначати і реалізовувати свої потреби, інтереси, формували ідеал, розвивали емоції та почуття тощо.

Для того, щоб діти краще опанували мистецтво слова, батьки залучали їх до літературної творчості.

За ініціативи Ольги Антонівни Лисенко та підтримки Михайла Петровича Старицького у родині усталилася звичка читати гуртом яку-небудь цікаву книжку. Хтось із присутніх читав уголос, а всі інші слухали, виконуючи якусь ручну роботу: шитво, вишивання, замальовування тощо. Після того, як твір був прочитаний, між присутніми починалася дискусія. Обговорювалися найцікавіші моменти книжки, характери героїв і навіть мова автора. Таким чином, уміло підібране, тактовно коментоване колективне читання будило у дітей прагнення до кращого, плекало любов до рідного слова, закладало основи розуміння своїх обов'язків перед суспільством.

У будинку Лисенків влаштовувалися шевченківські вечори, головним організатором яких був Микола Віталійович. Він розучував сольні й хорові номери, навчав дітей декламувати вірші Шевченка, клопотався доповіддю про життя і творчість поета. Ці вечори захоплювали молоде покоління, виховуючи у них любов до української літератури, до народу. Пізніше такі вечори будуть влаштовуватися в Українському клубі, створеному українським громадянством восени 1908 року, до справ якого М. Лисенко ставився надзвичайно серйозно і вкладав у них свій час, серце й душу. «Микола Віталійович писав спеціальні музичні п'єски для молодих виконавців, репетирував з ними. І як же сяяло його обличчя, коли малі виконавці ставали лавами по обидва боки рояля і співали дзвінко та гармонічно: «Як умру, то поховайте...» [4, с. 243]. На дитячі зібрання клубу Микола Віталійович завжди привозив малого Тарасика Лисенка, разом з яким милувався дітворою в українському вбранні, сам охоче грав їм козачка і слухав цікаві оповідання Людмили Старицької, що, як казку, розказувала їм географію.

Таким чином, родинно-мистецькі традиції (музика, література, театр) сприяли вихованню в дітей гарної поведінки, доброзичливого ставлення до людей, формували в них кодекс народної етики і естетики, стимулювали розвиток гармонійної особистості. Набуваючи мистецьких умінь, діти продовжували творчі традиції батьків.

Родина Старицьких – Лисенків на ті часи, за свідченням багатьох сучасників, була душею й центром українського культурного життя. Тут найвідоміші представники культури та мистецтва України кінця ХІХ та початку ХХ ст. обговорювали різні новини політики, науки і мистецтва, влаштовували диспути, свідками яких були і діти. Надзвичайна атмосфера панувала й на дачі в Китаєві, під Києвом, куди щороку влітку виїжджали Лисенки і Старицькі. Тут неодмінно влаштовувались незабутні літературні й музичні вечори, які Леся Українка називала «змаганням музики й літератури» [4, с. 65].

Таким чином, художньо-естетичне виховання в родині Старицьких – Лисенків заклало основи естетичної культури дітей. Саме в сім'ї відбувалося перше естетичне сприйняття прекрасного в навколишній дійсності, формувалися естетичні смаки і почуття, створювалися умови для оволодіння надбаннями мистецтва (музики, літератури, театру), розвивалися таланти і обдарування дітей.

Використання родинно-виховного досвіду в сучасних умовах є одним із напрямків покращення художньо-естетичного виховання підростаючого покоління, оскільки виховні традиції та можливості сім'ї передаються від роду до роду, залишаючи ті, які мають важливе значення для педагогічної освіченості батьків та їх відповідальності за виховання дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будишанець В. Славетний музика М. Лисенко, його життя і праця / В. Будишанець. – Полтава, 1913. – 46 с.
2. Лисенко О. М. В. Лисенко (спогади сина) / Держ. Вид-во образотвор. м-ва і муз. Літ. УРСР / Остап Лисенко. – К., 1959. – 266 с.
3. Лисенко О. М. Спогади про батька / Літ. виклад Б. Хандроса; Передм. М. Т. Рильського / Остап Лисенко. – К. : Музична Україна, 1991. – 368 с.
4. Микола Лисенко у спогадах сучасників: У 2-х т. / Редкол. А. П. Лащенко (голова) та ін. – К. : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – 344 с.
5. О'Коннор-Вілінська В. Лисенки й Старицькі // Микола Лисенко у спогадах сучасників: У 2 т. Т. 1 / В. О'Коннор-Вілінська. – К. : Музична Україна, 2003. – С. 249 – 298.
6. Спогади про Лесю Українку. – К. : Дніпро, 1971. – 612 с.
7. Старицька-Черняхівська Л. Спогади про М. В. Лисенка / Л. Старицько-Черняхівська // М. В. Лисенко у спогадах сучасників Людмила Старицька-Черняхівська. – К.: Музична Україна, 1968. – С. 231–245.
8. Цибаньова О. Лаври і терни... Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького / О. Цибаньова. – К. : Укр. державний центр культурних ініціатив, 1996. – 186 с.